

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(10).2023.135-142

В. І. Завидняк,*д-р юрид. наук, доцент,**Державний податковий університет**e-mail: zavudnyakvova@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-5151-6283**

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ АМНІСТІЇ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті розглянуто проблемні питання, пов'язані із застосуванням амністії в Україні. Зазначено, що амністія серед інших видів звільнення від покарання або від його відбування займає особливе місце, яке визначається рядом обставин. Свідченням цього є регулювання інституту амністії різними галузями права: конституційним, кримінальним, кримінальним процесуальним, кримінально-виконавчим. Тому виникає потреба у з'ясуванні правової природи такого інституту та його сутності. Так, ряд науковців відносить інститут амністії до сфери конституційного права, інші дослідники наголошують на тому, що інститут амністії належить до сфери кримінального права. На нашу думку, інститут амністії має комплексний характер і є міжгалузевим, тому що норми про амністію поєднують у собі елементи конституційного, кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого права і разом з помилюванням утворюють підінститут багатогалузевого інституту державного вибачення злочинців.

Наголошено на тому, що однією з найбільших проблем під час застосування амністії є те, що на законодавчому рівні її положення закріплені не чітко. Наприклад, відповідною умовою застосування амністії є наявність позитивних змін у поведінці засудженого, тобто звільнення від відбування покарання буде справедливим й безпечним тільки тоді, коли особа своєю поведінкою зможе довести, що вона дійсно гідна такого звільнення. Але, на жаль, на практиці є вимоги тільки до того, щоб засуджений на момент вирішення питання про застосування до нього амністії не порушував дисципліну в самій установі виконання покарання, а безпосереднього виправлення особи не вимагається. Зазначено, що у законодавстві необхідно закріпити чіткі вимоги й норми щодо поведінки амністованої особи, дотримання яких давало б їй право на звільнення від відбування покарання шляхом застосування амністії за конкретних умов.

Акцентовано увагу на тому, що одним із основних критеріїв здійснених в Україні амністуваних є рівень рецидивної злочинності, а також структура рецидиву амністованих осіб. Так, основна маса нових кримінальних правопорушень, вчинених амністованими особами, припадає на період до трьох років з моменту звільнення. При цьому більша частина кримінальних правопорушень вчиняється у перший рік після

звільнення, надалі інтенсивність рецидиву поступово знижується. Тому доволі важливим фактором розвитку інституту амністії та підвищення ефективності застосування амністії в Україні є покращення рівня соціальної реабілітації та соціальної адаптації амністованих осіб.

Зазначено, що застосування амністії також є проблемним у випадках, коли особа на момент вчинення кримінального правопорушення була осудна, проте під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу і до якої було застосовано примусові заходи медичного характеру. Також розкривається суперечливе питання щодо строку застосування амністії. Так, встановлений законодавцем термін у межах трьох місяців є метою застосування найшвидшої дії закону про амністію, проте закінчення тримісячного терміну не може бути перешкодою для застосування вищезгаданого інституту. Адже якщо особи підлягають амністії, то їхні права не повинні бути порушені.

Ключові слова: амністія, відбування покарання, кримінальне правопорушення, правовий інститут, звільнення від відбування покарання.

Мета дослідження. Метою статті є визначення проблемних питань у сфері застосування амністії в Україні та окреслення шляхів вирішення таких прогалин у законодавстві нашої держави.

Постановка проблеми. У процесі розвитку та вдосконалення кримінального законодавства неодноразово поставало питання можливості звільнення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, від відбування покарання, так зване «прощення» з боку держави. Як зауважує професор В. М. Бурдін, одним із проявів такого «прощення», яке і сьогодні передбачене у кримінальному законодавстві, – є інститут амністії [1, с. 335]. Правовий феномен «амністії» як прояв милосердя держави і його керівника стосовно особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, є дієвим стимулом для виправлення осіб, які відбувають кримінальне покарання.

Варто констатувати, що існування амністії як особливого правового інституту беззаперечно є доцільним та важливим, оскільки саме завдяки амністії реалізується принцип гуманізму та обмежується застосування спеціальних заходів кримінально-правової репресії. Водночас як у юридичній літературі, так й у правозастосовній практиці питання амністії породжує масу суперечок, викликаних недосконалістю законодавчої регламентації цього явища. Тому вважаємо за необхідне дослідити особливості законодавства України у сфері застосування амністії, визначити прогалини у застосуванні інституту й окреслити шляхи вирішення проблем у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування інституту амністії як заохочувальної норми кримінального права розглядалися у працях таких учених, як: І. Г. Богатирьов, В. М. Бурдін, О. П. Горох, Н. В. Голік, Н. Д. Дурманов, М. А. Єфімов, О. О. Жижиленко, В. Т. Кузнєцова, О. М. Литвак, П. С. Матишевський, В. Т. Малярченко, О. В. Палійчук, Б. М. Телефанко, М. І. Хавронюк, О. В. Чепелюк, С. С. Яценко.

Виклад основного матеріалу. У Кримінальному кодексі України 2001 року вперше з'явилися самостійні статті, присвячені регламентації застосування амністії. Водночас відсутність яких-небудь законодавчих пояснень про зміст і правове значення актів амністії породила в юридичній науці різноманітні думки й розбіжності щодо питання про визначення їх правової природи та галузевої належності.

Так, доволі довгий час у юридичній науці не було єдиної точки зору щодо природи інституту амністії. Ряд науковців відносив цей інститут до сфери конституційного права, аргументуючи таку позицію тим, що:

- по-перше, Конституція передбачає для прийняття актів про амністію інший порядок, ніж для прийняття кримінальних законів;
- по-друге, акти про амністію є актами «разової» дії, тобто не мають постійного характеру, що також відрізняє їх від приписів Кримінального кодексу України.

Зі свого боку інші дослідники вважають, що інститут амністії належить до сфери кримінального права, спираючись на те, що амністія докорінно може змінити положення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, або вже засудженої особи, тому основні моменти, пов'язані з її правовим змістом, повинні бути закріплені саме у кримінальному законодавстві держави.

Третя група вчених наголошує на тому, що інститут амністії має комплексний характер і є міжгалузевим, оскільки, незважаючи на те, що такі акти приймаються не судом, а законодавчим органом держави, їх застосування покладається на установи виконання покарання, суд й правоохоронні органи держави. Крім того, акти амністії не є кримінально-правовими законами, а є державно-правовими актами, однак правові наслідки їх застосування стосуються сфери кримінального права [2, с. 78].

На нашу думку, саме ця позиція є більш чіткою й обґрунтованою, оскільки норми про амністію поєднують у собі елементи конституційного, кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого права й мають комплексний характер і на ряду з помилюванням утворюють під інститут багатогалузевого інституту державного вибачення злочинців.

Отже, вважаємо, що інститут амністії належить до міжгалузевих правових інститутів, оскільки з погляду на зміст амністії (її правову природу), вона є сукупністю норм, що належать до інституту кримінального права; з точки зору компетенції органів державної влади, в частині порядку ухвалення відповідного рішення та його регламентації в законодавстві – до сфери конституційного права; щодо порядку виконання актів про амністію, то відповідні норми належать до кримінального процесуального та кримінально-виконавчого права. Так, основні норми, що регулюють застосування інституту амністії, розміщені в Конституції України (ст. 74, ст. 92) [3], загальні положення про амністію закріплені у Кримінальному кодексі України (ч. 1 ст. 44, ст. 85, ст. 86 КК України) [4], а норми, що регламентують окремі питання застосування амністії, передбачені у кримінальному процесуальному законодавстві України (п. 4 ч.1 ст. 596, ч. 7, 8 ст. 607, ч. 1 ст. 608, ч. 3 ст. 611, ч. 3 ст. 612 КПК України) [5] та у кримінально-виконавчому законодавстві (ч. 1 ст. 4, ч. 3 ст. 92, ст. 152, ст. 154 КВК України) [6]. Власне, умови й порядок здійснення амністії знайшли

законодавчу регламентацію в спеціальному нормативно-правовому акті – Законі України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 [7].

Зазначимо, що Кримінальний кодекс України не містить дефініції «амністия», а передбачає лише суб'єкта, який здійснює амністію, категорії осіб, до яких вона застосовується, та наслідки її застосування. Так, відповідно до ч. 1 ст. 86 КК України, амністія оголошується законом України стосовно певної категорії осіб. Законом про амністію особи, визнані винними у вчиненні кримінального правопорушення обвинувальним вироком суду, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вирок стосовно цих осіб не набрали законної сили, можуть бути повністю або частково звільнені від відбування покарання (ч. 2 ст. 86 КК)» [4].

Слушною є думка О. В. Палійчука, який наголошує на тому, що виданню актів про амністію повинна передувати серйозна аналітична робота з тим, зокрема, щоб був складений можливий соціальний прогноз очікуваних результатів застосування амністії. Відсутність такого підходу може призвести до різкого зростання злочинності в країні, коли населення виявиться беззахисним перед амністованими, які своїми діями здатні створити значні проблеми у сфері охорони громадського порядку, здоров'я та життя громадян, власності тощо» [8, с. 21].

Тому найбільшою проблемою під час застосування амністії, на нашу думку, є саме те, що на законодавчому рівні її положення закріплені не конкретним чином, адже відповідною умовою застосування амністії є наявність позитивних змін у поведінці засудженого. Зазначимо, що звільнення від відбування покарання можливе лише в тому разі, коли досягнена мета покарання. Звертаємо увагу, що покарання має на меті не тільки каральний характер, а також виправлення засуджених. Не менш важливе значення має запобігання вчиненню повторних злочинів. Проте мета застосування амністії не може бути обумовлена певними соціальними, економічними та іншими причинами, а повинна бути спрямована тільки на досягнення цілей кримінального покарання. За відсутності умов застосування амністії, що мають зв'язок з позитивною поведінкою амністованої особи, виникає конкретна загроза великого масштабу – вчинення такою особою нових кримінальних правопорушень. Отже, зазначимо, що звільнення від відбування покарання буде справедливим й безпечним тільки тоді, коли особа своєю поведінкою зможе довести, що вона дійсно гідна такого звільнення.

Закон України «Про застосування амністії в Україні» передбачає певну індивідуалізацію звільнення особи від відбування покарання, що виявляється в такому положенні: рішення про застосування чи незастосування амністії приймається судом стосовно кожної особи індивідуально після ретельної перевірки матеріалів особової справи та відомостей про поведінку засудженого за час відбування покарання [7]. Але, на жаль, на практиці є вимоги тільки до того, щоб засуджений на момент вирішення питання про застосування до нього амністії не порушував дисципліну в самій установі виконання покарання, а безпосереднього виправлення особи не вимагається.

Отже, на нашу думку, у законодавстві необхідно закріпити чіткі вимоги й норми щодо поведінки амністованої особи, дотримання яких давало б їй право на звільнення від відбування покарання шляхом застосування амністії за конкретних умов.

Незадовільна ресоціалізація звільнених осіб наступною проблемою, що має зв'язок із застосуванням амністії в українському законодавстві та може призвести до негативних наслідків, а саме вчинення такими особами нових кримінальних правопорушень.

Значному підвищенню соціальної напруженості у суспільстві сприяє те, що кримінальна юстиція під час покарання злочинців, а також у разі їх звільнення не вирішує певною мірою питання ресоціалізації злочинців та відповідного поведіння із жертвою кримінального правопорушення.

Основними критеріями здійснених в Україні амністувань є рівень рецидивної злочинності, а також структура рецидиву амністованих осіб. Так, відповідно до статистичних даних, основна маса нових кримінальних правопорушень, вчинених особами, що відбували покарання у вигляді позбавлення волі, припадає на період до трьох років з моменту звільнення. При цьому більша частина кримінальних правопорушень вчиняється у перший рік після звільнення – 52,4 %, надалі інтенсивність рецидиву поступово знижується.

Також проблемним питанням, на нашу думку, є частота застосування амністії. Адже за часів незалежності України закони, що стосуються амністії приймалися майже кожного року та постійно змінювалися. Це одна з причин, що негативно впливає на стан злочинності в суспільстві, адже особи, певним чином розуміючи можливість звільнення від відбування кримінального покарання, відчують безкарність, хоча амністія для особи повинна бути непередбачуваним актом пробачення вчиненого нею кримінального правопорушення.

Варто зазначити, що застосування амністії також є проблемним у випадках, коли особа на момент вчинення кримінального правопорушення була осудна, проте під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу і до якої було застосовано примусові заходи медичного характеру. Колізія полягає в тому, що особи, до яких застосовувались заходи медичного характеру, підлягають звільненню відповідно до чинного законодавства, але в Законі України «Про застосування амністії в Україні» зазначено, що особи, засуджені за вчинення кримінального правопорушення, які, відповідно до закону про амністію, підлягають звільненню від відбування (подальшого відбування) покарання, звільняються не пізніше як упродовж трьох місяців після опублікування закону про амністію [7]. Зі свого боку строк застосування заходів медичного характеру може бути більшим, тому стає актуальним звільнення такої особи від відбування покарання.

На нашу думку, навіть після пропущеного тримісячного терміну після опублікування закону про амністію, така особа все одно повинна бути піддана амністуванню. У іншому випадку така особа буде обмежена у своїх правах, що є неприпустимим відповідно до національного й міжнародного законодавства.

Не менше суперечок виникає щодо строку застосування амністії. Так, встановлений законодавцем термін у межах трьох місяців є метою застосування найшвидшої дії закону про амністію, проте закінчення тримісячного терміну не може бути перешкодою для застосування вищезгаданого інституту. Адже якщо особи підлягають амністії, то

їхні права не повинні бути порушені. Так, аналіз практики судочинства за час незалежної України показав, що були випадки, коли особу звільняли від відбування покарання після спливу три місячного терміну, але такі випадки поодинокі.

Також викликає багато суперечок таке положення Закону України «Про застосування амністії в Україні», як: «Верховна Рада України вправі прийняти закон про амністію як щодо певної категорії осіб, так і щодо конкретно визначеної особи (індивідуальна амністія)» [7]. На наш погляд, це положення необхідно віднести суто до інституту помилування, а надане у ньому право повинно належати виключно Президентові України. Тобто Верховна Рада виходить за межі своїх повноважень, зазначених у Конституції України.

Висновок. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що на сучасному етапі в Україні є велика кількість проблемних питань, які пов'язані з застосуванням амністії. На нашу думку, необхідно вдосконалити українське законодавство та внести такі зміни та доповнення:

- 1) інститут амністії має бути застосований лише за умови досягнення визначеної мети, а саме – виправлення особи;
- 2) розробити конкретний перелік вимог до поведінки засудженої особи, яка може бути амністована;
- 3) здійснити захист інтересів потерпілих за допомогою встановлення чіткої заборони застосування амністії до засуджених, що не відшкодували завдані збитки, а також заподіяну кримінальним правопорушенням шкоду;
- 4) встановити конкретний порядок звільнення особи від покарання при сукупності кримінальних правопорушень;
- 5) виключити застосування індивідуальної амністії.

Також вважаємо, що важливим фактором розвитку інституту амністії та підвищення ефективності застосування амністії в Україні є покращення рівня соціальної реабілітації та соціальної адаптації амністованих осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурдін В. М. Окремі проблеми застосування амністії в Україні. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2011. Вип. 54. С. 335–341.
2. Литвак О. М. Проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні: монографія. Київ: Атіка, 2009. 160 с.
3. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Кримінальний кодекс України від 13.10.2018. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
6. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

7. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 01.10.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text>

8. Палійчук О. В. Інститут амністії та помилування: поняття, особливості. *Вісник Л. ДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2007. № 2. С. 75–82.

REFERENCES

1. Burdin V. M. Okremi problemy zastosuvannya amnistiyi v Ukraini. *Visnyk L'vivs'koho universytetu*. Seriya yurydychna. 2011. Vyp. 54. Pp. 335–341 [in Ukr.].

2. Lytvak O. M. Problemy zastosuvannya amnistiyi ta zdiysnennya pomyluvannya v Ukraini: monohrafiya. Kyiv: Atika, 2009. 160 p. [in Ukr.].

3. Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 [in Ukr.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

4. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy vid 13.10.2018 [in Ukr.]. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

5. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 [in Ukr.]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

6. Kryminal'no-vykonavchyy kodeks Ukrainy vid 11.07.2003 [in Ukr.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

7. Pro zastosuvannya amnistiyi v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 01.10.1996 [in Ukr.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text>

8. Paliychuk O. V. Instytut amnistiyi ta pomyluvannya: ponyattya, osoblyvosti. *Visnyk L. DUVS im. E. O. Didorenka*. 2007. № 2. Pp. 75–82 [in Ukr.].

V. Zavydniak. Criminal Legal Problems of Application Amnesties in Ukraine and the Ways to Solution

The article deals with problematic issues related to the application of amnesty in Ukraine. It is noted that amnesty, among other types of release from punishment or from serving it, occupies a special place, determined by a number of circumstances. Evidence of this is the regulation of the institution of amnesty by various branches of law - constitutional, criminal, criminal procedural, penitentiary. Therefore, there is a need to clarify the legal nature of this institution and its essence. Thus, a number of scientists attribute the institution of amnesty to the sphere of constitutional law, other researchers note that the institution of amnesty belongs to the sphere of criminal law. In our opinion, the institution of amnesty is complex and cross-sectoral, because the rules on amnesty combine elements of constitutional, criminal, criminal procedural and penal law and, next to pardon, form the institution of a multi-sectoral institution of state apology for criminals.

It is noted that one of the biggest problems in applying the amnesty is that its provisions are not clearly enshrined at the legislative level. For example, the relevant condition for the application of an amnesty is the presence of positive changes in the behavior of the convict, that is, release from serving a sentence will be fair and safe only when the person can prove by his behavior that he is really worthy of such release. But, unfortunately, in practice there are only requirements that the convict, at the time of deciding on the application of an

Завидняк В. І. Кримінально-правові проблеми застосування амністії в Україні та шляхи їх вирішення

amnesty to him, does not raise discipline in the very institution for the execution of punishment, and direct correction of the person is not required. It is noted that it is necessary to fix clear requirements and norms of behavior of an amnestied person in the legislation, the observance of which would give him the right to be released from serving a sentence by applying an amnesty in specific conditions.

The attention is focused on the fact that one of the main criteria for amnesties in Ukraine is the level of recidivism, as well as the structure of recidivism of amnestied persons. Thus, the bulk of new criminal offenses committed by amnestied persons falls within a period of up to three years from the date of dismissal. At the same time, most of the criminal offenses are committed in the first year after dismissal, in the future, the intensity of recidivism gradually decreases. Therefore, an important factor in the development of the institution of amnesty and increasing the effectiveness of the use of amnesty in Ukraine is to improve the level of social rehabilitation and social adaptation of amnestied persons.

It is noted that the use of amnesty is also problematic in cases where the person at the time of the commission of the criminal offense was sane, but during the serving of the sentence she fell ill with a mental illness and to which compulsory medical measures were applied. It also reveals a controversial issue regarding the duration of the amnesty. Thus, the period set by the legislator within three months is the goal of applying the amnesty law as soon as possible, so the expiration of the three-month period cannot be an obstacle to the application of the above-mentioned institution. After all, if persons are subject to amnesty, then their rights should not be violated.

Key words: *amnesty, serving a sentence, criminal offense, legal institution, release from serving a sentence.*

Стаття надійшла до редколегії 11 січня 2023 року